

A politika elsődlegessége

Irodalom és politika*

„Ritkán fordul elő ízlésváltozás, mely csak formai lenne, sőt többnyire világnézeti, gondolkodásbeli változásokkal karöltve lép fel. Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társadalmi, erkölcsi ellentétéké, s idő kell hozzá, hogy az irodalmi jelenségek tisztán esztétikai szempontból ítéltesse meg, s bonyolult kapcsolataikból kibontakozva formai szerzeményként váljanak köztulajdonná, más világnézetűek számára is élvezhetővé.”

Horváth János

Horváth János irodalomtörténész szerint „az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társadalmi, erkölcsi ellentétéké, s idő kell hozzá, hogy az irodalmi jelenségek tisztán esztétikai szempontból ítéltesse meg”. Kétlem, hogy valaha is tisztán esztétikai szempontból ítélne meg bárki is egy irodalmi szöveget, s hogy az irodalomtörténészek vagy a tantervekért és a tankönyvek tartalmáért felelős személyek túl tudnának lépni azon az elváráshorizonton, amelyet a műveltségük, neveltetésük, iskolázottságuk determinál, és amit szélsőséges esetben hívhatunk előítéletnek is. Az átlagolvasóra ugyanez igaz, azzal a kiegészítéssel, hogy ő olvasás, azaz műélvezet közben nyilván nem foglalkozik azzal, s nem is kell végiggondolnia azt, hogy egy irodalmi mű vagy bármilyen más műalkotás esztétikai értéke nem időtlen, és ebből következően nem is lehet objektív. Horváth János állítása azért is sántít, mert az az esztétikai szempontrendszer, amely alapján állítólag egy bizonyos idő elteltével megítélhetünk egy alkotást, szintén nem objektív, sőt ugyanúgy a világnézetek harcának, egymással versengő – általában irodalmon túli – narratívák küzdelmének a részét képezi, mint maga az általa megítélendő alkotás. Mivel a befogadástörténettel foglalkozó irodalomtörténészek sem képesek tökéletesen rekonstruálni egy korábbi elváráshorizontot, ezért egy mű egykori és mai olvasata közötti hermeneutikai különbség feltárása szükségszerűen tökéletlen lesz, ezért az általa okozott intellektuális élvezeten túl valójában csak azt mutatja meg, hogy egyedül a világnézetek harca konstans.

Természetesen nem állítom azt, hogy egyáltalán nincsenek objektív szempontok egy mű értékének meghatározásakor, hogy ne lennének például poétikai törvényszerűségek, műfaji keretek, szabályok, nyelvi normák, amelyek támpontokat adhatnak az értékelésben. Pusztán csak annyit mondok, hogy a művészeti alkotás és a befogadás szubjektív mivolta eleve lehetetlenné teszi, hogy az irodalom-, illetve a művészettörténeti diskurzusok függetlenek legyenek a világnézetek harcától. Annak bizonygatása is csak a politikai térben értelmezhető, hogy az irodalom igenis megítélhető objektíven, az is egy hatalmi pozíció elfoglalásáról szól, ha egyes csoportok önmagukat jelölik ki független és tárgyilagos, azaz legitimáléerővel rendelkező, hiteles értelmezővé. Ám mindennek ellenére léteznie kell valamiféle közös nevezőnek, hogy létre tudjon jönni egy olyan kánon, amely egy közösség identitását is meghatározza, s mind a csoport tagjainak, mind a külső világnak megmutatja, mit tekint a közösség értéknek, s mit gondol önmagáról. Valamennyi nemzeti-nyelvi közösség kiizzadt magából olyan kánonokat, amelyek egymással is rivalizálva és interakcióba lépve kijelölik a közös tudás gerincét, azaz a nemzeti kánont. Ezért mégiscsak létezik egy olyan relatív többségi álláspont, amely legitimáléerővel bír egy-egy életmű kanonikus pozíciójának meghatározásakor.

Ugyanakkor egyesek az ilyen közmegegyezéseket vitatják, akár – rövidebb-hosszabb időre – képesek felül is írni. Egy politikai diktatúrában a felülírás viszonylag könnyen megy, egy demokratikus, plurális rendszerben már sokkal nehezebben, de ott is vannak olyanok, akik a többség által elismert életműveket politikai alapon bírálják felül, az érveiket hol erkölcsinek, hol tisztán esztétikainak állítva be. Magát a kánont, amiben az általuk vitatott életművek szerintük túlzott szerepet kapnak, hamis politikai konstrukciónak tekintik, és ellenük az igazság jegyében – hitsorszáikkal a nyomukban – képesek szent szabadságharcot is hirdetni. Néhány extrém példa napjainkból: Beke Albert és követőinek az „igazságkeresése” szinte teljesen nélkülözi az irodalmi szempontokat. Illyés Gyulát például etikai

* Elhangzott a Századvég Politikai Gondolkodás Kutatóintézet *Irodalom és politikai identitás* című konferenciáján a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2024. május 24-én.

alapon akarják kirekeszteni a XX. század második felének legnagyobbjai közül. Beke szemfényvesztése azért működik, mert arra épít, hogy a politikai gondolkodásban az újkor óta a politika és az erkölcs viszonya egyre szorosabban kapcsolódik az egyre egalitáriusabb társadalomfelfogáshoz, és emiatt az erkölcsi alapú érvrendszer mindig működőképes. Ez még akkor is így van, ha a demokratikus gondolkodásmódnak ez egyre kevésbé sajátja, ám a mindenben tetten érhető magyar irigységnek éppen az a lelki és szociológiai alapja, hogy az egalitárius gondolatot a szocialista társadalmi kísérlet során csúcsra járatták. Legalábbis a retorika szintjén. S minthogy nálunk mindig, minden morális kérdésként is beállítható, tehát még a legaljasabb dolgokhoz is erkölcsi talapzatot ácsolnak, Beke és a hozzá hasonló kánonkritikusok is könnyedén keverik össze a morális és a politikai szempontokat, s mondanak olyan ítéletet, amelynek megítélésük szerint végül irodalmi, azaz esztétikai következményének kell lennie.

Megjegyzem: az egalitarizmus erkölcsi alapú megközelítése ma a nyugati politizálás legnagyobb problémái közé tartozik, hiszen a politika a szlogenek szintjén mindent erkölcsi alapra helyez. Ugyanakkor nehéz úgy társadalmi igazságosságról és egyenlőségről beszélni, hogy mindközben napjainkban a feudalizmus koráét meghaladó mértékű vagyoni különbségek alakulnak ki: a szupergazdagok és a mélyszegénységben élők között legalább akkorák a különbségek, mint az abszolutista uralkodók és a legnehezebb sorsú alattvalóik között volt. Magam Harry Frankfurttal értek egyet, aki szerint erkölcsi szempontból nem az a fontos, hogy a társadalom javaiból mindenki egyenlően részesedjék, hanem az, hogy mindenkinek elegendő jusson. Frankfurt nyomán Kiss János filozófus joggal figyelmeztet: „Nem akkor van okunk erkölcsi elégedetlenségre, amikor némelyeknek kevesebb jut, mint másoknak, hanem akkor, amikor némelyeknek túl kevés jut – nem másokhoz képest, hanem ahhoz képest, amire nekik maguknak szükségük volna. Aki a maga helyzetét a másokéhoz méri, Frankfurt szerint elidegenedik saját autentikus igényeitől. Nem azt nézi, mi hiányzik ahhoz, hogy a saját felfogása szerint jó életet élhessen, hanem azt: mi hiányzik abból, amivel mások rendelkeznek. Ez a szemlélet hamis igényeket szül. A valódi erkölcsi ideál nem az egyenlőség, hanem az elégséges ellátottság. Ha mindenkinek elegendő jut, akkor az elosztással nincs további erkölcsi probléma. A helyes disztributív elv nem egalitárius, hanem szufficientárius.” Sajnos a mai nyugati kapitalista országok az elégséges ellátottság erkölcsi ideálját is csupán a kampányszlogenek szintjén tartják fontosnak.

Visszatérve a művészeti kánonok kérdéséhez: nyilván hatalmi pozícióból történő kinyilatkoztatás lenne az is, ha azt állítanám, hogy a nemzeti kánon, benne az irodalmi tananyag konstans, kikezdehetetlen, megváltoztathat-

atlan. Még a régebbi korok értékelése esetében is állandó a finomhangolás, mert az elváráshorizont folyamatos áthelyeződése egy-egy alkotói életművön belül is hangsúlyváltozásokat hozhat az értelmezésben. Az egyes értelmezői pozíciók ütközése képes lassan a tananyagot organikus módon alakítani, s ha ez így történik, nem érezzük azt, hogy a hatalom akarja megmondani, mi a jó, a szép és az értékes. Innen kell Beke Alberték tevékenységét értelmezni, ők ugyanis a potmétert nem óvatosan tekergetik, hanem azonnali cseréket és törléseket szorgalmaznak. Tehát tévednek azok, akik szerint Bekének téveszméi vannak, ő ugyanis ugyanúgy saját, egyedi narratívát fogalmaz meg, mint például Raffay Ernő Adyról. Mindezt – a hitvitákhoz hasonlóan – mély érzelmi töltettel tárják a követőik, a híveik elé, ám átütő sikert azért sem érnek el, mert a narratívájuk annak erőszakossága miatt nem versenyképes, s nem képes felülírni a többségi álláspontot.

Jogos lenne a felvetés, hogy ugyan miért is foglalkozom marginális jelenségekkel, ám az a tény, hogy Beke irodalom- és világerőtelmezése rendre képes elérni a kormánypárti sajtó, azaz a hatalom ingerküszöbét, elegendő indoknak tűnik egy olyan konferencián, ahol irodalom és politika viszonyáról polemizálunk. Abba viszont most nem megyek bele, mi is annak a háttere, hogy ezoterikusok és fantaszták, radikális jobboldaliak rendre szét tudják trollkodni a reális és organikus fejlődő konzervatív narratívákat. Pedig ennek a feltárása nagyon fontos lenne annak a megértéséhez, miért nincs tizennégy év után sem koherens kultúrpolitikája a Fidesznek. Mindezt kellő önkritikával jegyzem meg, hiszem magam is alakítója voltam ennek a politikának.

Egy másik példám már konkrétan a közoktatást érinti: azt állítom ugyanis, hogy a *Nemzeti Alaptantervet* felülbíráló Takaró Mihály szempontjai többségükben szintén nem irodalmiak. Ezzel két probléma van: egyrészt Takaró narratívája is messze van a többségi állásponttól, s hogy világos legyen, a politikai értelemben konzervatív irodalmárok és tanárok többségének álláspontjától is. És ezt nem lehet elrendezni azzal, hogy ez a többség vagy a szocialista-kommunista propaganda áldozata, vagy csak szimplán liberális utóvédharcot folytat. Másrészt a *Nemzeti Alaptanterv* átdolgozásakor Takaróék nem voltak tekintettel arra, hogy a közoktatásban ma szinte csak az úgynevezett alfa generációba tartozó diákok tanulnak, akiket azzal a módszertannal és nyelvvél nem lehet elérni, amivel a mai oktatáspolitikusok többsége próbálkozik. Hozzáteszem: a drasztikus nemzedéki változások generálta igényeket a hazai felsőoktatás sem volt képes követni, ami a nemzetközi térben már rövid távon súlyos versenyhátrányhoz fog vezetni.

Az irodalom tanításánál ugyanazt a problémát lehet tetten érni, mint magában a szépirodalomban. Az iro-

dalom és az írók jelentőségének a csökkenése párhuzamosan történik az elmélyült olvasás visszaszorulásával. A legfiatalabbak elsöprő többségének már gyermekkorukban sincs olyan olvasmányélménye, mint ami nekünk megadatott. De legyünk őszinték önmagunkhoz, a mi figyelmünket is ezer vibráló dolog köti le, hiszen komoly kihívói vannak a könyvkultúrának. Korunk „divatos” betegsége az ADHD, de figyelemzavarral, koncentrációs problémával már az X generáció tagjai is küszködnek, hiszen mi is a technológia gyors fejlődésének időszakában nőttünk fel, s mi voltunk az első olyan nemzedék, amelynek tagjai abban az életkorban lépték át a digitális világ küszöbét, amikor az ember még gyorsan képes változni. A gyerekeink viszont már tisztán ebben nőttek fel. Az írók, az irodalomtörténészek, a tankönyvírók nagy része, akik éppen a (baby) boomer vagy az X generációhoz tartoznak, képtelenek ahhoz a világhoz alkalmazkodni, amelyben ma élünk, pedig napjainkban éppen a Z és az alfa generáció tagjait kellene az írásainkkal és az irodalomtörténet remekeivel elérni, bevonva őket az olvasás varázslatos világába.

Felvetődik az a kérdés is, fontos-e a mai hatalomnak az irodalom. A válasz egy tétova igen, de korántsem úgy, ahogy az a kommunista diktatúra vezetőinek volt. Gedeon Sarolta a *Kádár János és az irodalom* című tanulmánya szerint: „Kádár János – az 1980-as évek első feléig konzervensnek nevezhető – egyértelműnek tűnő, fésületlenebb mondatokból álló kinyilatkoztatásaiban érzékelhető az a komoly utópisztikus hit, hogy a kultúrával, irodalommal a tömegek tudatát lehet alakítani, közelíteni (vagy szinte kicserélni) a szocialista tudatforma felé, illetve hogy a társadalom műveltségi állapotát értékes könyvek kiadásával lehet emelni. Mindennek köszönhetően a Kádár-korszak puha diktatúrájának időszakában rendkívül sokszínű, tartalmi minőséget szem előtt tartó könyvkiadást hoztak létre – felülről irányítottan.”

A mai politika sem mondott le a tömegek tudatának a formálásáról, de jól tudja, ennek nem az irodalom az adekvát eszköze, még akkor sem, ha a *Nemzeti Alaptanterv* legutolsó változatának szerzői ezt akarják elhíttetni. A jelenlegi hatalom reflexei közé tartozik az intézményrendszer uralása, de a legtöbb esetben a hardvert nem töltik fel hasznos és jó szoftverekkel. A politika technokrata jellegű megközelítésének, valamint az írók elvárásrendszerének a kibékíthetetlen ellentéte az oka a magukat jobboldalinak tartó írók és értelmiségiek csalódottságának, és ezt a csalódottságot nem érti a politika, mert úgy gondolja, mindent megtett a saját értelmiségéért: pénzt, paripát, fegyvert és MMA-t adott nekik. A csalódottság megértéséhez elég csak egy könyvpiaci példára rátekin-

tenünk: az első pillanatban azt állítottam, hogy a Librinek az MCC általi felvásárlása nem fog jelentős változást hozni sem a cégcsoport életében, sem a könyves szakmában, mert a piac farkastörvényeit és a kultúrpolitikai szempontokat, s különösen a – szocializmus könyvkultúrájának és kiadói stratégiájának az értékein szocializálódott – írók vágyait nehéz összeegyeztetni. A diktatúrában nem számítottak a piaci szempontok, ám ma a gazdasági törvényszerűségek megkerülhetetlenek: ha a profitorientált kiadók és kereskedések kizárólag vagy elsősorban a hazai írószervezetek tagjainak a könyveire építenének, s csak a mi kötetünkkel lennének tele a kirakatok, szépen lassan, de az is lehet, hogy rohamtempóban tönkremennének. Tehát mind „a Librit bekebelező és fenekestül felforgató fideszeseket” vizionáló ellenzéki megmondóemberek, mind a kirakatokban a saját könyveiket vizionáló – politikai értelemben – konzervatív írók rosszul kalkuláltak: előbbiek fölöslegesen huhogtak, utóbbiak hiába reménykedtek.

Ez a reménykedés és a csalódottság a rendszerváltás óta folyamatosan érzékelhető, a kommunizmust részben lebontó MDF-es értelmiség, amelynek jelentős része az Országgyűlésbe is bekerült, képtelen volt elfogadni, hogy szabad és egyre mediatisáltabb világunkban (és akkor még hol volt az internet vagy a social media?) az irodalomnak megszűnt a mindennapi politikát formáló szerepe. Pedig nem történt más, csak amit a kommunisták már a 60-as években meg akartak oldani. Az *irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban* című pártdokumentumban így fogalmaztak: „A művészeti és a szélesebb közvélemény egy része eltúlozza az irodalom társadalmi, pontosabban: közvetlen politikai funkcióját... Az irodalom politikai szerepének még ma is tovább lappangó túlbecsülése tehát a nacionalista színezetű revizionista hagyományértelmezés és a dogmatizmus együttes hatására vezethető vissza... Hangsúlyozva az irodalom társadalmi szerepének fontosságát és nélkülözhetetlenségét, kétfrontos harcot kell tehát vívni politikai szerepének mind közvetlen, jobboldali, mind közvetett, »baloldali« tartalmú eltorzítása ellen. Mindkét változat megzavarja a politika és az irodalom viszonyát, felcseréli a felépítményben elfoglalt helyüket, és mindkettő egyaránt elmentmond a politika elsődlegessége elvének.”

Ebből mára csupán a zárógondolat maradt meg: a politika elsődlegességének az elve. Ezt az elvet a való világban élő írók sem vitatják, legfeljebb figyelmen kívül hagyják. Pedig a siker érdekében érteniük kellene, amit Horváth János leírt: „az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társadalmi, erkölcsi ellentétek...”